

В. Ю. Шепітько, завідувач кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України,

В. М. Шевчук, професор кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор,

В. В. Білоус, доцент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент,

Л. І. Керик, асистент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

СИСТЕМА ЗАХОДІВ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ЗБАГАЧЕННЮ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Розглянуто сучасні проблеми протидії незаконному збагаченню, які досліджуються з урахуванням міжнародно-правових, кримінально-правових, криміналістичних і кримінально-процесуальних аспектів. Проаналізовано сучасний стан і можливості створення та запровадження в практику дієвої системи заходів протидії незаконному збагаченню, яка тісно пов'язана із реформуванням національного законодавства, приведення його у відповідність із міжнародними вимогами та стандартами, ужиття невідкладних заходів, спрямованих на вдосконалення слідчої й судової практики. Із метою належного криміналістичного забезпечення виявлення та розслідування незаконного збагачення вбачається доцільним розроблення й формування криміналістичної методики розслідування таких злочинів. Обґрунтовано, що інформаційною основою формування оптимальної методики розслідування незаконного збагачення виступає криміналістична характеристика цього виду злочину.

Ключові слова: незаконне збагачення, корупція, злочини корупційної спрямованості, криміналістична характеристика незаконного збагачення, методика розслідування незаконного збагачення.

Процес розбудови правової держави в Україні зумовлює необхідність подолання певних труднощів, пов'язаних із негативною тенденцією зро-

стання рівня злочинності, набуття нею організованого та транснаціонального характеру. До числа злочинів, які на сьогодні є особливо небезпечними, належать злочини корупційної спрямованості, виявлення й розслідування яких становить особливу складність¹. Характерним для таких злочинів є високий рівень їх латентності, що пояснюється зростанням «професіоналізму» злочинців, недосконалістю законодавства, тісними «діловими» контактами осіб, які володіють значними грошовими сумами, добутими злочинним шляхом. Такі злочини складно виявити у зв'язку з тим, що в разі їх виявлення до кримінальної відповідальності притягуються як корумповані особи, так і ті, хто бере останніх на утримання й ставить у залежність. Отже, обидві сторони – учасники корупційних схем не зацікавлені в їх викритті та всіляко протидіють як виявленню, так і розслідуванню фактів корупції².

Запровадження ефективної системи протидії корупції в Україні передбачає реформування системи національного кримінального законодавства, приведення його у відповідність із міжнародними вимогами та стандартами, зокрема до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією. Законом України від 07.04.2011 № 3207-VI Кримінальний кодекс України було доповнено ст. 368², якою встановлено кримінальну відповідальність за незаконне збагачення. У процесі антикорупційної реформи редакція цієї статті протягом останнього часу неодноразово змінювалася (зокрема, законами від 18.04.2013 № 221-VII, від 18.04.2013 № 222-VII, від 14.10.2014 № 1698-VII, від 12.02.2015 № 198-VIII, від 10.11.2015 № 770-VIII). Тому чинна редакція ст. 368² КК України може застосовуватися лише щодо тих випадків незаконного збагачення, які мали місце, починаючи з 26 квітня 2015 р.

Установлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення спрямоване на забезпечення більш ефективної кримінально-правової охорони відповідних суспільних відносин, а також передбачає створення й запровадження в практику дієвої системи протидії таким злочинам, яка тісно пов'язана із оптимізацією та раціоналізацією виявлення, розкриття й розслідування цих кримінальних явищ. Складність розроблення та ефективного впровадження в практику методики розслідування незаконного збагачення полягає в неоднозначності, наявності певних суперечностей і прогалин антикорупційного законодавства України, неодноразових законодавчих змінах цієї норми КК України, а також у відсутності узагальнень слідчої та судової практики.

Разом із тим на сьогодні правоохоронні й судові органи стикаються з певними труднощами при кримінально-правовій кваліфікації незаконного збагачення, у практичній діяльності виникають деякі проблеми в розкритті та розслідуванні цієї категорії злочинів. Отже, більшість теоретичних і практичних аспектів розслідування незаконного збагачення нині залишаються

---

¹ Див.: *Шепітько В. Ю.* Розслідування злочинів корупційної спрямованості : наук.-практ. посібник / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель. — Х. : Харків юрид., 2013. — 220 с.

² Див.: *Суворов О. М.* Поняття службових злочинів корупційної спрямованості та їх криміналістична характеристика / О. М. Суворов // Часоп. Акад. адвокатури України. — 2014. — Т. 7, № 4. — С. 69.

недослідженими, зокрема такі, як криміналістична характеристика та кореляційні взаємозв'язки між її елементами, особливості виявлення ознак незаконного збагачення й початку кримінального провадження, типові слідчі ситуації та алгоритми їх вирішення, організація й планування розслідування, тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, проблеми розроблення й застосування тактичних операцій. Тому дослідження та розроблення основ методики розслідування незаконного збагачення в сучасних умовах боротьби з корупцією є актуальними й необхідними.

У цих дослідженнях поряд з аналізом слідчої й судової практики необхідно керуватися положеннями про криміналістичну характеристику злочинів, яка являє собою систему відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки злочинів цього виду, що відбиває законодавчі зв'язки між ними та слугує побудові й перевірці слідчих версій у розслідуванні конкретних злочинних проявів.

Криміналістична характеристика незаконного збагачення виступає інформаційною основою побудови й формування оптимальної методики розслідування цього виду злочину. Між елементами такої характеристики мають простежуватися кореляційні взаємозв'язки та взаємозалежності, з урахуванням цих даних будуються й висувуються слідчі версії при розслідуванні розглядуваних злочинів. Для формування методики розслідування незаконного збагачення важливе значення мають такі елементи криміналістичної характеристики, як: предмет злочинного посягання, способи вчинення, способи приховування, типові сліди, обстановка вчинення таких злочинів і особа злочинця.

Предметом незаконного збагачення є активи в значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами. Розкриття поняття активів у значному розмірі міститься в п. 2 примітки до ст. 368² Кримінального кодексу України (КК України), основними характеристиками яких визначено: 1) їх природу як грошових коштів або іншого майна, а також доходів від них. Нормами Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції¹, учасницею якої є Україна, поняття майна визначене як будь-які активи, матеріальні або нематеріальні, рухомі або нерухомі, виражені в речах або в правах, а також юридичні документи, або активи, які підтверджують право власності на такі активи або інтерес у них. Предмет незаконного збагачення набуває більш широкого тлумачення, ніж гроші, цінні папери, рухоме і нерухоме майно; 2) їх розмір – вартість, що перевищує одну тисячу неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (склад злочину незаконного збагачення, який за своєю суттю є тісно пов'язаним зі злочином, передбаченим у ст. 368 КК України, передбачає значно суворіший, хоча і єдиний, критерій розміру неправомірно набутих активів, на відміну від прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, де розмір такої вигоди, необхідний для визнання діяння злочинним, є

¹ Див.: Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.

в десять разів нижчим за розмір, який є необхідним для кваліфікації діяння як незаконного збагачення); 3) відсутність доказів, якими підтверджується законність набуття активів. Має місце певна дискусійність змісту цього положення, що полягає в презумпції злочинного характеру набуття особою у власність активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами. Цю презумпцію особа, яка обвинувачується в незаконному збагаченні, повинна спростувати, що прямо суперечить конституційному принципу презумпції невинуватості (ч. 1 ст. 62 Конституції України) і базовим нормам кримінального законодавства, зокрема ч. 2 ст. 2 КК України. Так, у ст. 62 Конституції України вказано, що ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину.

Слід зазначити, що принцип презумпції невинуватості закріплений у п. 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. та ч. 1 ст. 11 Загальної декларації прав людини 1948 р. вказано, кожна особа, яка обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення, є невинуватою, поки її провини не буде доведено у визначеному законом порядку. Доцільним є наведення вимог презумпції невинуватості як основоположного принципу: тягар доведення покладений на орган обвинувачення; з припущення вини особи не повинно починатися розслідування злочину; обвинувачений має право не свідчити проти самого себе; право обвинуваченого на мовчання¹. Статтею 20 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції встановлено, що за умови дотримання своєї конституції та основоположних принципів своєї правової системи кожна Держава-учасниця розглядає можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочином умисне незаконне збагачення, тобто значне збільшення активів державної посадової особи, яке перевищує її законні доходи і які вона не може раціонально обґрунтувати. Тому *презумпція злочинного характеру* суперечить Конституції та чинному законодавству України, оскільки в Конституції України встановлено *презумпцію невинуватості*.

У процесі доказування предмета незаконного збагачення необхідно виходити із найбільш детального опису та встановлення індивідуальних властивостей і ознак предмета цього злочинного посягання. Коли предметом незаконного збагачення є грошові кошти, то необхідно встановити яка саме сума, у якій валюті, якими купюрами, які індивідуальні ознаки купюр, по можливості номера купюр, які особливості та індивідуальні ознаки. Коли предметом незаконного збагачення виступають товарно-матеріальні цінності важливо встановити їх найменування, кількість, якісні ознаки, форму, розмір, колір, об'єм, вагу, індивідуальні ознаки, номери, дефекти, дані про джерела їх придбання, матеріал з якого вони виготовлені, клеймування, маркування, характеристика упаковки та інші індивідуальні ознаки, що мають криміналістичне значення.

Криміналістична особливість предмета незаконного збагачення полягає в тому, що це слідосприймаючі і слідоутворюючі об'єкти живої та неживої

¹ Див.: *Гарбазей Д. О.* Незаконне збагачення: міжнародно-правовий аспект / Д. О. Гарбазей // Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія: Юриспруденція. — 2013. — № 6-1. — Т. 2. — С. 213.

природи, їх якісно-кількісні показники, фізико-хімічні та споживчі властивості індивідуалізують предмет у матеріальному світі, зумовлюють способи вчинення й приховання таких злочинів.

Способи вчинення незаконного збагачення – це детермінована система дій злочинця з підготовки, виконання та приховування незаконного збагачення, а також з використання результатів цієї злочинної діяльності. Способи вчинення незаконного збагачення можуть бути різними. Незаконне збагачення може бути вчинене шляхом: а) набуття незаконних активів суб'єктом злочину; б) набуття незаконних активів і подальша їх передача іншій особі. Учинення злочину може проявлятися тільки у формі дії. Способи незаконного набуття активів можуть бути різними. Коли набуття таких активів відбувається в спосіб, визначений у КК України як окремих склад злочину, кваліфікувати таку поведінку потрібно не як незаконне збагачення, а як інший корупційний злочин.

При кримінально-правовій кваліфікації суспільно небезпечного діяння як незаконне збагачення за об'єктивною стороною достатньо встановити одну з дій: «набуття активів» чи «передачу активів». Крім того, законодавче визначення надається тільки останній. Інкримінувати особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, факт передачі нею активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, можна лише після доказування факту набуття цих активів.

Незаконне збагачення у формі набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, вважається закінченим злочином із моменту такого набуття. Доказування факту вчинення незаконного збагачення у цій формі прояву вимагає встановлення невідповідності офіційних доходів зазначеної особи тим реальним активам, які наявні. Передача особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, будь-якій іншій особі вважається закінченим злочином з моменту такої передачі. Особа, якій передаються активи, може бути фізичною або юридичною.

Одним із способів учинення незаконного збагачення є передача суб'єктом злочину активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, будь-якій іншій особі. Зауважимо, що навряд чи така «інша» особа буде належати до числа тих, вичерпний перелік яких закріплено у п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», інакше передача їй активів втрачає будь-який сенс як для злочинця, так і самої цієї особи. У зв'язку з цим особа, удостоєна довіри на офіційне одержання активів, може бути обрана злочинцем за критерієм її лояльності до бенефіціара та відсутності «індикаторів ризику» в очах представників державних органів і суспільства.

Однак існує реальний шанс викриття фіктивного статусу власника незаконних активів через специфічні особливості психологічного профілю такої підставної особи, що можуть виявлятися в певних актах її поведінки.

Наприклад, вихваляння у своєму соціальному колі (реальному і/або віртуальному, створеному в соціальних Інтернет-мережах) набутими активами та близькістю до їх бенефіціара. Або вірування в реальність наявного в неї, а насправді фіктивного статусу власника, і створення приводу для виникнення цивільно-правового спору за активи, докази існування якого знайдуть своє відображення в Єдиному державному реєстрі судових рішень і матеріалах відповідного провадження. Тому така особа може стати саме тією ланкою злочинної технології, яка не матиме доказів законності походження набутих активів, а її показання слугуватимуть цінним джерелом доказів учинення злочинного збагачення справжнім бенефіціаром. Особливу увагу при цьому слід звертати на таку криміналістичну категорію, як негативні обставини, які можуть бути виражені у відсутності в цієї особи відповідного віку, рівня освіти, спадщини чи офіційних доходів тощо, за наявності яких набуття нею підозрілих активів не викликало б обґрунтованих сумнівів у законності їх походження (наприклад, як у ситуації появи нового автомобіля преміум-класу в студента, який щойно досягнув повноліття й ще не має жодного власного заробітку).

Крім того, слід звернути увагу на той факт, що згідно з п. 3 примітки до ст. 368² КК України під активами в значному розмірі в цій статті розуміються не тільки грошові кошти або інше майно, а й доходи від них, якщо їх розмір (вартість) перевищує одну тисячу неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Приховування незаконного збагачення – це умисна дія злочинця, що полягає в перешкоджанні встановлення об'єктивної істини про незаконне збагачення шляхом приховування, знищення, маскування або фальсифікації слідів такого злочину, спрямовану на повне або часткове ухилення винуватого від кримінальної відповідальності.

Способи приховування незаконного збагачення пов'язані із застосуванням злочинцями окремих хитрощів, зокрема, з метою приховування повної та достовірної інформації про своє матеріальне становище, особи, які підозрюються у вчиненні незаконного збагачення, заздалегідь офіційно розривають шлюб у державних органах реєстрації актів цивільного стану, при цьому продовжують фактично проживати із дружиною та вести спільний побут. Мають місце випадки реєстрації суб'єктом злочину права власності на майно на осіб, які не є суб'єктами декларування й відомості про яких не підлягають декларуванню тощо.

Особа злочинця, будучи одним із найважливіших елементів криміналістичної характеристики незаконного збагачення, знаходить своє відбиття в способі вчинення й приховування, його «слідовій картині» та в предметі злочинного посягання.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 368² КК України, є спеціальний суб'єкт, і, відповідно, притягненню до кримінальної відповідальності за вчинення злочину такого виду підлягає лише та особа, яка володіє ознаками спеціального суб'єкта. Згідно з ч. 2 ст. 18 КК України спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише

певна особа. Відповідно до диспозиції ст. 368² КК України суб'єктом передбаченого цією статтею злочину може бути лише особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. До кваліфікованих видів злочину віднесено незаконне збагачення, учинене службовою особою, яка займає відповідальне (ч. 2 ст. 368² КК України) або особливо відповідальне становище (ч. 3 ст. 368² КК України)¹.

Згідно з п. 1 примітки до ст. 368² КК України особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є особи, зазначені в п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції». А саме такі особи, як: а) Президент України, Голова Верховної Ради України, його Перший заступник та заступник, Прем'єр-міністр України, Перший віцепрем'єр-міністр України, віцепрем'єр-міністри України, міністри, інші керівники центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України, та їх заступники, Голова Служби безпеки України, Генеральний прокурор України, Голова Національного банку України, Голова та інші члени Рахункової палати, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим; б) народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати місцевих рад, сільські, селищні, міські голови; в) державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування; г) військові посадові особи Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та інших утворених відповідно до законів військових формувань, крім військовослужбовців строкової військової служби; г) судді Конституційного Суду України, інші професійні судді, члени, дисциплінарні інспектори Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, службові особи секретаріату цієї Комісії, Голова, заступник Голови, секретарі секцій Вищої ради юстиції, а також інші члени Вищої ради юстиції, народні засідателі і присяжні (під час виконання ними цих функцій); д) особи рядового і начальницького складу державної кримінально-виконавчої служби, податкової міліції, особи начальницького складу органів та підрозділів цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України; е) посадові та службові особи органів прокуратури, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, дипломатичної служби, державної лісової охорони, державної охорони природно-заповідного фонду, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної податкової політики та державної політики у сфері державної митної справи; є) члени Національного агентства з питань запобігання корупції; ж) члени Центральної виборчої комісії; з) поліцейські; и) посадові та службові особи інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим.

Досліджуючи такий елемент криміналістичної характеристики зазначеного злочину, як особа злочинця, слід ураховувати, що для обрання або призначення на перераховані посади кандидат повинен відповідати визна-

¹ Див.: Драгоненко А. О. Суб'єкт незаконного збагачення / А. О. Драгоненко // Порівнял.-аналіт. право. — 2013. — № 3-2. — С. 254–256.

ченим законодавством вимогам щодо досягнення певного віку, одержання освіти (не рідко вищої юридичної), здобуття певного досвіду професійної діяльності тощо. Тому суб'єкти цього злочину володіють власним високим рівнем загальних і спеціальних (у тому числі юридичних) знань або мають необхідні ресурси для безперешкодного одержання таких знань з інших джерел, у тому числі й від найближчого соціального оточення. Означене становить підґрунтя для усвідомлення потенційної можливості притягнення до відповідальності за незаконне збагачення та може бути використано ними з метою протидії розслідуванню шляхом своєчасного вчинення дій, спрямованих на маскування як самих фактів незаконного отримання у власність певних активів, так і джерел їх походження. Для цього ними можуть широко використовуватися різні фікції, зокрема, у вигляді фіктивних правочинів і підставних осіб.

Тому при розслідуванні складних і заплутаних схем (технологій) незаконного збагачення слід визнати доцільним з'ясування горизонтальних і вертикальних зв'язків підозрюваних з іншими особами з метою встановлення кінцевого бенефіціара, прихованого за маскою номінального власника. Це завдання може бути виконано шляхом комплексного здійснення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, під час яких, передусім, повинні бути проаналізовані відкриті дані щодо осіб і активів, які містяться в різних державних реєстрах та електронних інформаційних системах або їх частинах, доступ до яких не обмежується їх власниками, володільцями або утримувачами чи не пов'язаний із подоланням системи логічного захисту.

Відповідно до ч. 2 ст. 61 Конституції України юридична відповідальність особи має індивідуальний характер. Зазначений імперативний припис Основного Закону знайшов свій розвиток, зокрема, у формулюванні завдань кримінального провадження. Так, згідно зі ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу та щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Відповідно до ч. 2 ст. 6 і ч. 2 ст. 19 Конституції України органи законодавчої, виконавчої й судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України. Органи державної влади, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень і в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

При вирішенні питання стосовно можливості доказування законності незаконного збагачення за допомогою показань свідків необхідно виходити із визначення належності доказів. Так, відповідно до ч. 1 ст. 85 КПК Украї-

ни належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів. Таким чином, показання свідків щодо законності набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, не будуть достовірними, а отже, не вважатимуться належними. Це впливає із того, що суб'єкт злочину, намагаючись приховати факт незаконного набуття активів, зазвичай, намагатиметься довести наявність законних підстав для такого набуття за допомогою сфабрикованих показань. Крім цього, імовірно, будуть також використовуватися сфабриковані документи.

Отже, показання свідків не будуть вважатися належними доказами через їх недостовірність. Проте відповідні показання неможливо безапеляційно не враховувати з огляду на те, що жоден доказ не має переваги над іншими. У разі використання відповідних показань, необхідно звертати увагу на інші обставини: чи мала можливість особа укласти відповідний правочин і виконувати його; чи задекларовано та сплачено податки з правочинів, на які посилаються особи як на підтвердження законності набуття активів, інші обставини, – усе це може бути встановлено шляхом аналізу податкових декларацій і майнового стану як особи – суб'єкта злочину, так і особи, з якою суб'єкт злочину, можливо, укладав правочини, на які останній посилається як на підтвердження своїх вимог і заперечень.

Належними доказами законності набуття активів особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, будуть, насамперед, податкові декларації, банківські документи, достовірно укладені договори, витяги з реєстрів прав власності, а також інші письмові докази, у тому числі засоби аудіо-, відеозапису, висновки експертів і спеціалістів, особливо при проведенні товарознавчих та економічних судових експертиз, речові докази. Показання свідків не будуть належними доказами законності набуття активів, проте останні можуть відігравати допоміжну роль чи оцінюватися у зв'язку з іншими доказами.

У предметі доказування в кримінальному провадженні щодо незаконного збагачення необхідно враховувати першочергову необхідність установлення джерел походження активів уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування осіб, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами. Ігнорування цього положення ускладнює доказування інших обставин, передбачених ст. 91 КПК України. Згідно з цією статтею в кримінальному провадженні, у тому числі й у кримінальному провадженні про незаконне збагачення, підлягають доказуванню: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального

правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призналися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; 7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Наведений перелік обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, має узагальнюючий і орієнтований характер. Залежно від учиненого кримінального правопорушення, перелік обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, конкретизується та індивідуалізується, у тому числі й при незаконному збагаченні з урахуванням положень ст. 368² КК України. Правильне визначення цих обставин, їх усебічне, повне та об'єктивне дослідження дозволить значно підвищити ефективність і результативність доказування в кримінальному провадженні про незаконне збагачення.

У цілому важливість і суспільна значущість окресленої проблеми застосує на систематизоване викладення криміналістичних рекомендацій щодо методики розслідування злочинів, передбачених ст. 368² КК України, а також особливостей тактики провадження окремих слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій при розслідуванні злочинів цього виду та корупційних злочинів загалом у відповідних наукових статтях, монографіях, навчально-методичних посібниках тощо.

Таким чином, у сучасних умовах поширення злочинів корупційної спрямованості, серед яких особливе місце посідає незаконне збагачення, вельми актуальною та невідкладною постала проблема розроблення й запровадження ефективного механізму протидії цим кримінальним явищам. Створення такого механізму передбачає запровадження ефективної системи протидії таким злочинам, реформування кримінального та кримінального процесуального законодавства, ужиття невідкладних заходів, спрямованих на вдосконалення слідчої й судової практики, що ґрунтуються на новітніх досягненнях науки та техніки. Тому з метою належного криміналістичного забезпечення виявлення й розслідування незаконного збагачення вбачається доцільним розроблення та формування криміналістичної методики розслідування таких злочинів. Подальше наукове дослідження цієї проблематики, особливо в аспекті врахування сучасної ситуації електронного декларування депутатами та чиновниками, змін в антикорупційному законодавстві, КПК

України, впливу міжнародно-правових стандартів має не лише теоретичне, а й вагомим практичне значення. Усе це свідчить про важливість, своєчасність і необхідність наукового обґрунтування й розроблення криміналістичних рекомендацій проти дій незаконному збагаченню та в подальшому їх упровадженню в практичну діяльність, що забезпечить підвищення ефективності, результативності та якості процесу досудового розслідування й судового розгляду зазначених злочинних проявів.

СИСТЕМА МЕР ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ НЕЗАКОННОМУ ОБОГАЩЕНИЮ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Шепитько В. Ю., Шевчук В. М., Белоус В. В., Керик Л. И.

Рассмотрены современные проблемы противодействия незаконному обогащению, которые исследуются с учетом международно-правовых, уголовно-правовых, криминалистических и уголовно-процессуальных аспектов. Проанализированы современное состояние и возможности создания, а затем внедрения в практику действенной системы мер противодействия незаконному обогащению, которая тесно связана с реформированием национального законодательства, приведением его в соответствие с международно-правовыми требованиями и стандартами, проведением неотложных мер, направленных на совершенствование следственной и судебной практики. С целью надлежащего криминалистического обеспечения выявления и расследования незаконного обогащения представляется целесообразным формирование криминалистической методики расследования таких преступлений. Обосновано, что информационной основой формирования оптимальной методики расследования незаконного обогащения выступает криминалистическая характеристика этого вида преступления.

Ключевые слова: незаконное обогащение, коррупция, преступления коррупционной направленности, криминалистическая характеристика незаконного обогащения, методика расследования незаконного обогащения.

SYSTEM OF COUNTERMEASURES AGAINST ILLICIT ENRICHMENT IN CONTEMPORARY CONDITIONS

Shepitzko V. Yu, Shevchuk V. M., Bilous V. V., Keryk L. I.

The paper deals with the contemporary problems of counteraction to illegal enrichment which research is carried out with taking into account international legal, criminal legal, criminalistic and criminal procedural aspects. The current state and the possibility of creating and then putting into practice an effective system of countermeasures against illegal enrichment, which is closely linked to the reforming of the national legislation, bringing it into compliance with the international legal requirements and standards, and to the realization of urgent measures aimed at improving investigative and judicial practice are analyzed. In order to elaborate a proper criminalistic ensuring detection and investigation of illicit enrichment, it seems appropriate to form a criminalistic investigation technique of such crimes. It's substantiated that the information basis for the construction and realization of an optimal technique of investigation of the illegal enrichment serves a criminalistic characteristics of this type of crime. Correlated interrelations and interdependencies are traced between the elements of such characteristic. Taking into account

these data, investigative leads during inquiry of the considered crimes are built and put forward. Elements of criminalistic characteristic such as the subject of a criminal assault, ways of committing, methods of concealment, typical traces, situation of committing of such offenses and the personality of the offender have an important significance for the construction of an investigation technique of illegal enrichment. Further scientific study of this problem has not only theoretical but also great practical value and demonstrates the importance, timeliness and the need for scientific substantiation and development of the criminalistic recommendations to counteract illicit enrichment and their introduction into the practical activity in future.

Keywords: illicit enrichment, corruption, crimes of corruption orientation, criminalistic characteristic of illicit enrichment, investigation technique of illegal enrichment.

Міністерство юстиції України
Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса

Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ І КРИМІНАЛІСТИКИ

Збірник наукових праць

Виходить щорічно

Заснований у 2001 р.

Випуск 16

Харків
«Право»
2016

Рекомендовано до друку вченою радою Харківського науково-дослідного
інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса
(протокол № 12 від 30 листопада 2016 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 21930-11830ПР від 25.03.2016

**Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник
Т33 наукових праць. Вип. 16 / ред. кол. : О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько
та ін. — Х. : Право, 2016. — 500 с. : іл.**

Засновники: Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Редакційна колегія: *О. М. Ключев – доктор юридичних наук, професор (співголова редколегії), В. Ю. Шепітько – доктор юридичних наук, професор (співголова редколегії), Т. Є. Балинян – кандидат біологічних наук, О. Є. Васюков – доктор хімічних наук, професор, Л. М. Дереча – кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник, О. Ф. Дьяченко – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, В. А. Журавель – доктор юридичних наук, професор, О. В. Капліна – доктор юридичних наук, професор, В. В. Колесніков – кандидат юридичних наук, доцент, О. В. Коломійцев – кандидат технічних наук, В. О. Коновалова – доктор юридичних наук, професор, І. П. Крайнов – доктор технічних наук, професор, В. О. Ольховський – доктор медичних наук, професор, М. І. Панов – доктор юридичних наук, професор, В. А. Руднев – кандидат хімічних наук, В. В. Сабадаш – кандидат технічних наук, доцент, Л. В. Свиридова – кандидат юридичних наук, Е. Б. Сімакова-Єфремян – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник (відповідальний секретар), В. В. Тищенко – доктор юридичних наук, професор, І. М. Червяков – доктор економічних наук, доцент, М. Л. Цимбал – кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник, В. М. Шевчук – доктор юридичних наук, професор*

Відповідальний за випуск О. Ф. Дьяченко

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування

Адреса редакційної колегії: 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-А,
Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, тел. 372-13-23